MAKTAB-OILA-MAHALLA HAMKORLIGI TARBIYA JARAYONINING ASOSIY BO‘G‘INIDIR

Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tarbiya tizimida maktab, oila va mahalla hamkorligining ijtimoiy-pedagogik mexanizmlari ilmiy-amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Muallif o‘quvchi shaxsining rivojlanishida ushbu uchta subyektning o‘zaro uzviyligi, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, profiling usullari hamda raqamli muhit va media savodxonlik sharoitida tarbiyani to‘g‘ri tashkil etish masalalarini yoritib beradi. Shuningdek, hamkorlik samaradorligini faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, balki o‘quvchilarning xulq-atvori va ijtimoiy ko‘rsatkichlaridagi ijobiy o‘zgarishlar orqali baholash mezonlari ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: maktab-oila-mahalla hamkorligi, ijtimoiy-pedagogik mexanizm, tarbiya jarayoni, pedagogik savodxonlik, profilaktika, media savodxonlik, ma’naviy-axloqiy tarbiya, baholash mezonlari.

Аннотация: В данной статье анализируется научно-практическое значение социально-педагогических механизмов сотрудничества школы, семьи и махалли в современной системе воспитания. Автор освещает вопросы взаимосвязи этих трех субъектов в развитии личности учащегося, повышения педагогической грамотности родителей, методов профилирования и правильной организации воспитания в условиях цифровой среды и медиаграмотности. Также выдвинуты критерии оценки эффективности сотрудничества не только количеством проведенных мероприятий, но и положительными изменениями в поведении и социальных показателях учащихся.

Ключевые слова: сотрудничество школа-семья-махалля, социально-педагогический механизм, воспитательный процесс, педагогическая грамотность, профилактика, медиаграмотность, духовно-нравственное воспитание, критерии оценки.

Abstract: This article analyzes the scientific and practical significance of the socio-pedagogical mechanisms of cooperation between school, family, and mahalla within the modern educational system. The author highlights the interconnectedness of these three subjects in the development of the student’s personality, improving the peda-

gogical literacy of parents, profiling methods, and the proper organization of upbringing in the digital environment and media literacy. Additionally, criteria have been put forward to evaluate the effectiveness of cooperation not only by the number of events held but also through positive changes in students' behavior and social indicators.

Keywords: school-family-mahalla cooperation, socio-pedagogical mechanism, educational process, pedagogical literacy, prevention, media literacy, spiritual and moral education, evaluation criteria.

Maktab-oila-mahalla hamkorligi zamonaviy tarbiya tizimining eng muhim va ta'sirchan ijtimoiy-pedagogik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. O'quvchi shaxsining shakllanishi faqat ta'lim muassasasidagi dars jarayoni bilan cheklanmaydi. Uning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari, muomala madaniyati, fuqarolik pozitsiyasi, mehnatsevarligi, intizomi va hayotiy qadriyatlari oiladagi muhit, mahalladagi ijtimoiy munosabatlar hamda maktabdagi maqsadli pedagogik ta'sirlarning uzviy birligi asosida rivojlanadi. Shu bois tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda maktab, oila va mahallaning o'zaro hamkorligini alohida bo'g'inlar sifatida emas, balki yagona tarbiyaviy makonning o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi subyektlari sifatida ko'rish ilmiy hamda amaliy jihatdan dolzarbdir. Tarbiya jarayonining natijadorligi ko'p jihatdan aynan ushbu hamkorlikning mazmuni, muntazamligi, maqsadga yo'naltirilganligi va pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogika fanida shaxs tarbiyasi ko'p omilli jarayon sifatida talqin etiladi. Bu jarayonda biologik, psixologik, ijtimoiy va madaniy omillar o'zaro ta'sirda bo'ladi. O'quvchi kundalik hayotida eng ko'p vaqtini oila va maktab muhitida o'tkazadi, mahalla esa ushbu ikki hamkorlik faoliyatini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi, nazorat qiluvchi hamda birlashtiruvchi makon vazifasini bajaradi. Agar maktabda intizom, bilimga qiziqish, mas'uliyat va ijtimoiy faollik targ'ib qilinsa-yu, oilada bunga befarqlik yoki zid munosabat kuzatilsa, tarbiyaviy ta'sirning barqarorligi susayadi. Xuddi shuningdek, oila va maktabning sa'y-harakati mahalla darajasida qo'llab-quvvatlanmasa, bolada ijtimoiy me'yorlarga amal qilishning ichki motivatsiyasi yetarli darajada mustahkam shakllanmaydi. Demak, tarbiya samaradorligining muhim sharti – tarbiyaviy talab va qadriyatlarning uchala muhitda ham uyg'un bo'lishidir.

Maktab-oila-mahalla hamkorligining tarbiyaviy ahamiyati, avvalo, o'quvchini har tomonlama kuzatish va rivojlantirish imkoniyatini kengaytirishida namoyon bo'ladi. Maktab pedagogi o'quvchining darsdagi faolligi, tengdoshlar bilan munosabati, intellektual qobiliyati hamda intizomiy xulqini kuzatadi. Ota-ona esa bolaning uy sharoitidagi odatlari, hissiy holati, bo'sh vaqtini o'tkazish usuli, qiziqishlari va oilaviy

munosabatlar ta’sirini chuqurroq biladi. Mahalla faollari, profilaktika subyektlari va jamoatchilik esa bolaning kengroq ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori, ijtimoiy faolligi, turli tadbirlardagi ishtiroki, salbiy ta’sirlarga beriluvchanlik darajasi haqida muhim ma’lumot bera oladi. Ana shu ma’lumotlar pedagogik tahlil asosida birlashtirilsa, o‘quvchining individual tarbiya xaritasi ancha aniq shakllanadi va unga mos ta’sir choralarini belgilash mumkin bo‘ladi.

Tarbiya jarayonida hamkorlikning asosiy mazmuni faqat yig‘ilish o‘tkazish yoki umumiy chaqiriqlar bilan cheklanmasligi kerak. Ilmiy yondashuv nuqtayi nazaridan hamkorlik maqsad, vazifa, mazmun, metod, vosita va natija birligiga tayanishi lozim. Ya’ni maktab, oila va mahalla o‘quvchini qanday fazilatlar asosida tarbiyalashni aniq belgilab olishi, bu fazilatlarni shakllantirish uchun har bir subyektning vazifasini muvofiqlashtirishi, natijalarni birgalikda monitoring qilishi zarur. Masalan, o‘quvchida mas’uliyat hissini rivojlantirish maqsad qilingan bo‘lsa, maktabda topshiriqlarni belgilangan muddatda bajarish va jamoaviy ishda javobgarlikni his etish ko‘nikmalari shakllantiriladi, oilada kun tartibiga rioya qilish va uy yumushlarida ishtirok etish odati mustahkamlanadi, mahallada esa jamoat tadbirlarida qatnashish, kattalarga hurmat va ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etish orqali ushbu sifat amaliy mazmun bilan boyitiladi. Bunday muvofiqlashgan yondashuv tarbiyani uzluksiz va izchil jarayonga aylantiradi.

Oila tarbiyaning birlamchi o‘rni sifatida bolaning shaxsiyati shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Bola ilk ijtimoiy tajribani, muloqot madaniyatini, emotsional reaksiyalarni, xulqiy stereotiplarni aynan oilada o‘zlashtiradi. Oiladagi mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat, tartib, mas’uliyat, adolat va mehnatga munosabat maktabdagi pedagogik ta’sirni yo kuchaytiradi, yo susaytiradi. Shu ma’noda ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish maktab-oila-mahalla hamkorligining markaziy vazifalaridan biri bo‘lishi kerak. Pedagogik savodxonlik deganda faqat bolani nazorat qilish emas, balki uning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, rag‘bat va talab muvozanatini saqlash, sog‘lom muloqot o‘rnatish, raqamli muhitdagi xavflarni tushunish, konfliktlarni konstruktiv hal etish, bolada mustaqillik va javobgarlikni tarbiyalash kabi ko‘nikmalar tushuniladi. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlar ma’ruza tarzidagi biryoqlama tushuntirish bilan emas, balki trening, suhbat, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, tajriba almashish, individual konsultatsiyalar asosida tashkil etilganda samaraliroq bo‘ladi.

Maktab tarbiyaning professional va maqsadli tashkil etilgan asosi sifatida ilmiy-pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish imkoniga ega. Sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, maktab psixologi, ijtimoiy ped-

agog, yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar hamkorlikning mazmunini tizimlashtiruvchi asosiy subyektlar hisoblanadi. Ayniqsa, sinf rahbarining roli alohida ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchi, ota-ona va mahalla o‘rtasidagi tarbiyaviy aloqalarni muvofiqlashtiradi, individual muammolarni erta aniqlaydi, o‘quvchi shaxsini kompleks o‘rganish asosida pedagogik ta’sir choralarini rejalashtiradi. Maktab tomonidan tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda formal yondashuvdan voz kechib, sinf va hududning real ijtimoiy-pedagogik holatini hisobga olish muhimdir. Har bir hudud, har bir mahalla va har bir oilaning ijtimoiy-madaniy sharoiti turlicha bo‘lgani uchun bir xil shakldagi tadbirlar barcha joyda bir xil natija bermaydi. Demak, hamkorlikning mazmuni diagnostika natijalariga tayanishi zarur.

Mahalla esa milliy tarbiya tajribasida ijtimoiy birdamlik, jamoatchilik nazorati va o‘zaro ko‘makning noyob asosi sifatida e’tirof etiladi. Mahalla faqat hududiy boshqaruv bo‘g‘ini emas, balki tarbiyaviy resurslar majmuidir. Undagi nuroniylar, faollar, mutaxassislar, xotin-qizlar va yoshlar bilan ishlash tuzilmalari, sport va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, jamoaviy mehnat va hasharlik an’analari o‘quvchilarda fuqarolik mas’uliyati, kattalarga hurmat, jamoaga daxldorlik, milliy qadriyatlarga sodiqlik kabi fazilatlarni shakllantirishda katta imkoniyat yaratadi. Mahalla maktab va oilani bir-biriga yaqinlashtiruvchi kommunikativ ko‘prik vazifasini ham bajaradi. Ayrim hollarda oila maktab bilan muntazam aloqada bo‘la olmasligi, pedagogik muammolarni tan olishga qiynalishi yoki ijtimoiy-psixologik to‘siqlar sababli hamkorlikdan chetda qolishi mumkin. Bunday vaziyatda mahalla faollari ishonchli muloqot orqali oilani tarbiyaviy jarayonga jalb etishda muhim vositachiga aylanadi.

Maktab-oila-mahalla hamkorligining samaradorligi ko‘p jihatdan muloqot madaniyatiga bog‘liq. Tarbiya masalalarida ayblovchi, tanqidga asoslangan, buyruqbozlik uslubidagi muloqot hamkorlikni zaiflashtiradi. Aksincha, hurmat, hamdardlik, muammoni birgalikda hal etish, yechimga yo‘naltirilgan yondashuv o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Masalan, o‘quvchining xulqida salbiy o‘zgarish kuzatilganda maktab tomonidan faqat intizomiy choralar bilan cheklanib qolish o‘rniga, ota-ona va mahalla bilan birga sabablarni tahlil qilish, bolaning psixologik holatini tushunish, muqobil rag‘batlantirish usullarini belgilash, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha chora ko‘rish yanada samarali natija beradi. Tarbiyadagi ko‘plab muammolar – darsga qiziqmaslik, tajovuzkorlik, ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari berilish, tartib-intizomning pasayishi, yolg‘on gapirish, mas’uliyatsizlik – ko‘pincha bitta omil bilan emas, balki oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, ichki hissiy zo‘riqish va pedagogik nazoratning yetarli emasligi kabi omillar uyg‘unligida paydo bo‘ladi. Shu sababli, kompleks hamkorlik yondashuvi ilmiy

asoslangan zaruratdir.

Tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashda ham maktab-oila-mahalla birligi muhim o‘rin tutadi. O‘quvchida vatanparvarlik, bag‘rikenglik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, kattaga hurmat, kichikka izzat, qonunlarga rioya qilish, tabiatga ehtiyotkor munosabat kabi sifatlarni shakllantirish faqat nazariy tushuntirish bilan emas, balki kundalik hayot amaliyotida namoyon bo‘ladigan namunalar orqali ro‘y beradi. Oilada ota-onaning o‘zaro muomalasi, mehnatga munosabati va farzand oldidagi mas’uliyati; maktabda o‘qituvchining kasbiy etikasi, adolatli baholashi va shaxsga hurmat yondashuvi; mahallada jamoatchilikning birlik, ko‘mak va ijtimoiy tartibni saqlashdagi faoliyati bola uchun tirik tarbiyaviy namuna bo‘lib xizmat qiladi. Demak, tarbiyaning kuchi ko‘p jihatdan “aytilayotgan so‘z” va “ko‘rsatilayotgan amaliy misol” o‘rtasidagi moslikka bog‘liqdir.

Bugungi globallashuv va raqamli axborot makoni sharoitida maktab-oila-mahalla hamkorligining mazmuni yangi yo‘nalishlar bilan boyitilishi lozim. O‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli media platformalar orqali juda katta hajmdagi axborotni qabul qilmoqda. Bu axborotning barchasi ham yosh psixikasiga mos, ma’naviy-axloqiy jihatdan foydali yoki ishonchli emas. Shu sababli media savodxonlik, axborotni tanqidiy tahlil qilish, raqamli xavfsizlik, virtual muloqot madaniyati kabi masalalar ham tarbiyaviy hamkorlikning ustuvor yo‘nalishiga aylanishi zarur. Maktab o‘quvchilarga axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini o‘rgatsa, oila uy sharoitida raqamli intizom va nazoratning sog‘lom shakllarini qo‘llashi, mahalla esa yoshlar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi madaniy, sport va ma’naviy tadbirlarni ko‘paytirishi lozim. Aks holda virtual makondagi salbiy ta’sirlar real tarbiyaviy muhitning imkoniyatlarini susaytirishi mumkin.

Maktab-oila-mahalla hamkorligida profilaktik yondashuv alohida ahamiyatga ega. Tarbiya jarayonida muammoni faqat u chuqurlashgandan keyin hal etishga urinish ko‘pincha kutilgan natijani bermaydi. Ilmiy-pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, xulqdagi og‘ishlar, o‘qishga befarqlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar, ruhiy zo‘riqish belgilari erta bosqichda aniqlansa va hamkorlikda chora ko‘rilsa, salbiy oqibatlarning oldini olish mumkin bo‘ladi. Bunda maktab psixologik diagnostika, kuzatuv va suhbatlar orqali xavf omillarini aniqlaydi, ota-onalar uy muhitidagi o‘zgarishlar haqida ma’lumot beradi, mahalla esa ijtimoiy resurslarni jalb etadi. Masalan, ijtimoiy faoliyatga kam jalb bo‘ladigan, tortinchoq yoki ichki tashvishi yuqori bo‘lgan o‘quvchilarni mahalladagi to‘garaklar, ijodiy va sport tadbirlariga yo‘naltirish ularning moslashuvini yaxshilashi mumkin. Shu bilan birga, tajovuzkor xulq

yoki intizomiy muammolar kuzatilgan o‘quvchilar bilan individual ishlashda oilaviy muloqot madaniyatini tiklash va ijobiy bandlikni kuchaytirish muhim natija beradi.

Hamkorlikning natijadorligini ta’minlash uchun uni baholash mezonlarini ham aniq belgilash zarur. Ko‘pincha tarbiyaviy ishlar son jihatdan – nechta yig‘ilish, nechta tadbir o‘tkazilgani bilan baholanadi. Biroq, ilmiy nuqtayi nazardan bu yetarli emas. Asosiy mezonlar o‘quvchilarning xulqiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlaridagi ijobiy dinamikada namoyon bo‘lishi kerak: dars qoldirish holatlarining kamayishi, maktab ichki tartib-qoidalariga rioya qilishning yaxshilanishi, jamoaviy ishlarda ishtirokning ortishi, konfliktlar sonining kamayishi, o‘qishga motivatsiyaning kuchayishi, ijtimoiy foydali faoliyatga qiziqishning oshishi, ota-onalarning maktab hayotidagi ishtiroki va pedagogik savodxonlik darajasining yuksalishi shular jumlasidandir. Shuningdek, o‘quvchi, ota-ona va pedagoglar o‘rtasidagi ishonch darajasi, muloqot sifati, hamkorlikdan qoniqish ko‘rsatkichlari ham muhim indikatorlar hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktab-oila-mahalla hamkorligi tarbiya jarayonining asosiy bo‘g‘ini ekani nazariy va amaliy jihatdan to‘liq asoslanadi. Chunki o‘quvchi shaxsining barkamol shakllanishi alohida sa’y-harakati bilan emas, balki ta’limiy, oilaviy va ijtimoiy ta’sirlarning uyg‘un, uzluksiz hamda maqsadli integratsiyasi orqali ta’minlanadi. Maktab professional pedagogik boshqaruvni, oila birlamchi axloqiy-emotsional muhitni, mahalla esa jamoatchilik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash resurslarini taqdim etadi. Ushbu uchlikning hamkorligi qanchalik mustahkam, ilmiy asoslangan va natijaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy yetuklik, fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy faollik, milliy qadriyatlarga hurmat hamda sog‘lom hayotiy pozitsiya shunchalik barqaror shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qurbonov Sh., Sayitxalilov E. Ta’lim sifatini boshqarish. – T.: Turon-Iqbol, 2006.

2. Djuraev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T.: Voris-nashriyot, 2006.

3. Ibraimov X., Quronov M., Fozilov J., Zaripov F. Ota-ona – murabbiy. – Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 220 b.

4. Qodirova X.N., Alibayev D.Sh., Gulyamova A.O., Karaboyeva M.Q. Tarbiyaviy ishlar metodikasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Brok Class Servis, 2025. – 160 b.